
MÁNDOKI ISTVÁN

A NEMZETKÖZI SZERZŐDÉSEK ÉRVÉNYTELENSÉGIÉNEK PROBLÉMÁI

/Különös tekintettel a nemzetközi szerződések jogáról

szóló 1909. évi Bécsi szerződésre/

Nemzetközi jogi Diákkör

Ez a dolgozat

részt vett

Budapesten, az Államigazgatási Főiskolán 1981 márciusában
rendezett

XV. Országos Tudományos Diákköri Konferencián

Szeged, 1981

BEVEZETÉS

A nemzetközi szerződések joga a ma nemzetközi jogának egyik alapvető területe. Hogy ezen belül mekkora jelentősége van az érvénytelenségnek, azt mutatja a Bécsi Szerződés /melyet a nemzetközi szerződések jogáról kötöttek 1969-ben/ felépítése is, melynek 85 cikkéből közel 20 foglalkozik az érvénytelenséggel. Dolgozatom első részében a belső jogok érvénytelenséggel kapcsolatos megoldásait vázolom. A római jogra, a burzsoá magánjogra, valamint a magyar szocialista polgári és munkajogra térek ki részletesebben. Az államigazgatási jog érvénytelenségi rendszerének ismertetését azért mellőzöm, mert a fölérendelt szervek egyoldalú aktusait szabályozza és ebből kifolyólag számos specifikumot tartalmaz, melyek dolgozatom szempontjából nem bírnak jelentőséggel.

Áttérve a nemzetközi jogra, rövid történeti áttekintés után a Bécsi Szerződés rendelkezéseinek szentem dolgozatom közel egyharmadát, mivel ez a ma már hatályban lévő kodifikált joganyag meghatározó szerepet játszik e területen.

Munkám befejező részében pedig a számomra legérdekesebbnek mutató elvi problémákkal kapcsolatos egyes nézetek elemzése után saját elgondolásaimat vettem papírra.

I. fejezet

AZ ÉRVÉNYTELENSÉG KIALAKULÁSA ÉS DOGMATIKÁJA

A BELSŐ JOGOKBAN

1. Római jog

A nemzetközi szerződések érvénytelenségének vizsgálatánál a marxista történeti módszer szellemében vissza kell nyúlnunk a római joghoz, mivel ott lelhetjük fel az érvénytelenségnek, mint jogintézménynek a gyökereit. Az érvénytelenség definícióját azonban hiába keresnénk a forrásokban, mert a korszakalkotónak tekinthető római jog művelői sokkal inkább gyakorlati, mintsem elméleti beállítottságúak voltak. Így nemhogy az érvénytelenség, de még a jogügylet fogalmát sem dolgozták ki.

Ezzel szemben, éppen gyakorlatias szemléletükből adódóan, a ma elismert érvénytelenségi okok többségét ismerték és alkalmazták a gyakorlatban. Ennek során az absztrakciónak általuk szükségesnek tartott szintjére is eljutottak, úgyhogy az érvénytelenség legfontosabb szabályai kazuisztikus keretek között már ebben a korszakban megfogalmazást nyertek.

Az érvényesség náluk azt jelentette, hogy a szerződés: "egyrészt olyan, amilyennek a felek akarják, másrészt megfelel a törvény előírásainak".¹

Az érvénytelen szerződést viszont úgy tekintették, mintha létre sem jött volna. Megkülönböztették a semmisséget /negotium nullum/ és a megtámadhatóságot /negotium repossibile/. Ennek bizonyítására idézem Pólay Elemér egyik művét: "Dernburg római történeti alapokra vezetve vissza a semmisség és megtámadhatóság

fogalmát, rámutat arra, hogy a civiljogilag érvénytelen jogügyletek minősülnek a későbbi terminológiában semmisnek, míg azok a jogügyletek, amelyekről praetori iurisdictio vonta meg az érvényesíthetőséget, minősülnek megtámadhatónak."²

Mindkét érvénytelenségi oknak a megkötéskor kellett fennforognia és mindkettő hatálya ex tunc.

A semmisségre bírói ítélet nélkül is bárki hivatkozhatott, a megtámadási okra viszont csak a sértett személy. Bárki csak akkor, ha a sértett személy hivatkozása alapján az érvénytelenséget jogerős bírói ítélet már megállapította.

A következő alapvető szabályt ifjabb Cato mondta ki az időszámítás előtti II. században a legátumokra nézve: "A semmisséget időmúlás nem orvosolhatja". /D.34.7.1. - Celsus./ Ezt Paulus általánosította a principátus végén. "Quod initio vitiosum est non potest tractu temporis convalescere" /D.50.17.29.- Paulus/.

Ismerték a relatív érvénytelenség fogalmát is, melyet "sántikáló ügyletnek" - negotium claudicans-nak nevezték. Ez a kategória nálunk is a cselekvőképtelenek szerződéseivel kapcsolatosan merült fel.

A következő semmisségi okok voltak a római jogban:

a./ Súlyos alaki hibák: Pl. "res mancipinek nem mancipatioval vagy in iure cessióval való átruházása a régi jog szerint érvénytelen".³

b./ A szerződés tiltott ill. lehetetlen volta:

ba/ az /eredeti/ lehetetlenség;

Megkülönböztették a fizikai ill. jogi lehe-

tetlenséget. Jogilag lehetetlen pl. saját dolgot megvétele. Fizikailag lehetetlen, ha valaki pl. arra vállal kötelezettséget, hogy ujjával megérinti az eget.

/Gaius 3.98./ "Az eredetileg, már a szerződés megkötésekor lehetetlen szolgáltatást tartalmazó szerződés semmis."⁴

bb/ a szerződés nem lehetett tilos, azaz törvénybe vagy jó erkölcsbe ütköző. "Quod contra ius est vel bonos mores, non valet" /D.30.112.3. - Marcianus/.

Azt már a rómaiak is felismerték, hogy a törvényt nemcsak nyíltan, direkt módon lehet megszegni, azért a törvény kijátszását, megkerülését is érvénytelenséggel szankcionálták.

c./ Az akarat teljes hiánya:

oa/ cselekvőképtelenség;

ob/ tréfás kijelentés;

oc/ szinlelt szerződés;

od/ vis absoluta; "Aki valakit börtönbe taszított azért, hogy valamit tőle kicsikarjon, mindaz, ami ebből kifolyólag történt, semmis." /Paulus P.S.1.7.10./

oe/ Tévedés.

"Nulla enim voluntas errantis est" /39.3.20.

- D./ /A tévedőnek nincs akarata./ Itt a differenciáltak jogbeli /error iuris/ és ténybeli /error facti/ tévedés között. Alapelveként szögezték le, hogy: "error iuris nocet, facti non nocet", vagyis a ténybeli tévedés nem árt, a jogbeli tévedés árt."⁵

A tévedésre való hivatkozás korlátairól álljon itt Dernburgnak, a neves pandektistának néhány sora: "az ügyleti tévedés az ügylet semmisségét eredményezheti, bár a semmisség nem a tévedésben, hanem az ügyleti akarat hiányában rejlik. Lényeges tévedésnek a/ mentőnek, b/ dologi természetűnek, c/ az ügyletre vonatkozóknak kell lennie. Lényeges a tévedés persze akkor is, ha az az ügylet természetére, a felek személyazonosságára vagy az ügylet tárgyára vonatkozik."⁶

A római jog eredetileg két megtámadási okot ismert, mindkettőt az akarathibák köréből.

- a./ vis compulsiva: "A megfélemlítés hatása alatt létrejött szerződés általában megtámadható."⁷
- b./ megtévesztés. "Havalamiről azt állítják, hogy megtévesztés útján jött létre, keresetet adok, feltéve, hogy ezekben más kereset nincs, és ha erre jogos indok látszik." /D.4.3.1.1. - Ulpianus/.

A későbbiekben a kései pandektisták, Windsheid és Dernburg jóvoltából a tévedés átköltözött a megtámadhatósági okok közé- ami logikusnak látszik, hiszen a nála súlyosabb minősítést érdemlő megtévesztés eleve itt foglalt helyet.

Az un. belső, titkos, egyoldalú fenntartást a római jog nem értékeli sem semmisségi, sem megtámadhatósági okként /*reservatio mentalis*/.

Végül szükségesnek tartom leszögezni, hogy a római jog a semmis szerződés orvoslását nem ismeri.

2. Az érvénytelenség a burzsoá magánjogban

A római jogot elemző, rendszerező, továbbfejlesztő pandektisták munkássága átvezet bennünket a burzsoá magánjog területére. Ennek részletes elemzésére nem vállalkozhatom, tekintettel dolgozatom céljára és kereteire. Ebben a részben csak a legalapvetőbb kérdésekre ill. az általam fontosnak tartott problémákra térek ki.

A szerződéses viszonyok nagymérvű elterjedése szükségessé tette, hogy a jogtudomány mind mélyrehatóbban foglalkozzon a szerződések elméleti kérdéseivel, így az érvénytelenséggel is. Ennek alapvető jelentése és esetköre azonban nem változott. Változatlanul a szerződés jogi létének megtagadását jelenti az állam, a felek vagy csupán az egyik fél érdekében. A semmisség és megtámadhatóság megkülönböztetése megmarad. A semmis ügylet csak külső megjelenése szerint ügylet, és a jogügylet külső tényállásának megvalósulása ellenére sem fűződnek hozzá joghatások. Ebből folyik, hogy a semmis ügylet esetén az érvénytelenség feltétlen, ipso iure fennáll, hivatalból is észlelendő, és arra bárki hivatkozhat. A semmisségre való hivatkozás nincs időhatárhoz kötve, a semmisség abszolút hatályú, ex tunc áll be és általában orvosolhatatlan.

Szemben ezzel a megtámadható szerződés csak a megtámadással válik érvénytelenné és a megtámadást rendszerint időhatárhoz kötik.

A sikerrel megtámadott megtámadható szerződés és a semmis szerződés érvénytelensége között viszont már nincs különbség.

Az érvénytelenségi okok csoportosítása alapvetően marad a régi.

- a./ A szerződés tiltott ill. lehetetlen volta;
- b./ A megfelelő ügyleti akarat hiánya ill. fogyatékosága /a cselekvőképesség hiánya külön kategóriaként is felfogható ebből a körből/;
- c./ Az ügyleti nyilatkozat hibája.

ad a/ Az első kategóriába eső szerződések változatlanul semmisek, különösebb elemzést nem igényelnek.

ad b/ A második kategóriával kapcsolatban viszont elmondhatjuk, hogy a burzsoá jogtudomány a szerződés érvénytelenségi okai közül a legnagyobb figyelmet az akarathiány ill. akarathiba problémáinak szenteli. /Ez a tendencia, mint láni fogjuk, a nemzetközi jogi gyakorlatra is rányomja bélyegét annak kezdeti időszakában./ Érdekes az akaratí és nyilatkozati elv vitája. A téma a tévedésnél kap különös jelentőséget, az akaratelméleti megközelítés elsősorban a tévedő oldaláról, az ő akarathibájából indul ki, míg a nyilatkozati elv hangsúlyozza a szembenálló félnek a nyilatkozatba vetett bizalmát és csak akkor ad lehetőséget a megtámadásra, ha a tévedést e tévedővel szemben álló fél felismerhette, vagy esetleg vétlenül maga okozta. A tévedésre való hivatkozás korlátai alapvetően ugyanazok, mint a római jogban.

További megtámadhatóságot eredményező akarathibák a római jogból már ismert megtévesztés és a jogellenes fenyegetés, valamint új elemként a tisztességtelen befolyásolás.

Változatlanul semmisséggel járó akarathibák a színlelt ügylet, a fizikai kényszer és a tréfából tett nyilatkozat.

ad c/ Az alaki hibák általában semmisséget eredményeznek, de ebben a körben egyre erősödő tendencia a teljesítés orvosló hatályának elismerése.

Sőt, a modern kapitalizmus jogában egyre inkább tért hódít az a nézet, hogy főként a tartós jogviszonyok területén a megvalósult jogviszonyokat megvalósulásuk ténye alapján el kell ismerni és az érvénytelenség jogkövetkezményeit csak a jövőre nézve ex nunc levonni. Megjelenik az igény az érvénytelenségi hiba kiküszöbölésére is. Ennek módszere elsősorban a bírói szerződésmódosítás.

3. Az érvénytelenség a szocialista magyar polgári jogban

Bevezetőben lássuk Eörsi Gyula véleményét a nem létező és az érvénytelen szerződés elhatárolásáról: "A szerződés nem létezik, ha a felek nem állapodtak meg a lényeges kellékekben vagy ha a szerződés tartalmának értelmezésére irányuló kísérlet során kitűnik, hogy a szerződés tartalma nem állapítható meg, a felek között valójában nincs megegyezés. Érvénytelenség esetében viszont a szerződés tényállása megvalósul: megvan legalább két egybehangzó akaratnyilatkozat. Ez a tényállás azonban valamely törvényben meghatározott oknál fogva nem alkalmas arra, hogy kiváltassa a célba vett jogi hatást."⁸

Talán nem fölösleges rövid kitérő gyanánt folytatni az idézetet, mivel a továbbiakban Eörsi a hatálytalanságtól történő elhatárolásról szól. "Hatálytalanság esetében nemcsak a szerződés tényállása valósul meg, de ez a tényállás az érvényességi kelléknek

is megfelel, azonban a szerződés hatálya vagy még nem állt be, vagy már megszűnt." ⁹ /A később ismertetésre kerülő Bécsi Szerződés számos rendelkezése foglalkozik a hatályosság ill. hatálytalanság problémájával, a rendelkezések egy fejezetbe is tartoznak az érvénytelenséggel, de egyrészt e joganyag nagysága miatt önálló dolgozat témája lehetne, másrészt mert eddig a nemzetközi jogi gyakorlatban tudomásom szerint a két jogintézmény elhatárolásával kapcsolatban jelentősebb probléma nem merült fel, dolgozatom további részében a hatálytalanság problémájára nem térek ki./

Visszatérve az érvénytelenségre: hatályban lévő Polgári Törvénykönyvünk szerint semmisségi okok a következők:

a./ a célzott joghatás hibái közül:

aa/ a tilos szerződések,

ab/ a lehetetlen szerződések.

b./ az akarathibák közül:

ba/ a cselekvőképtelenség,

bb/ a szinlelt szerződés,

bc/ a fizikai kényszer.

c./ az akaratnyilatkozat hibái:

ca/ alaki hibák,

cb/ álképviselet.

Mivel erre még visszatérek, idézem a pontos törvényi tényállást: "Aki képviseleti jogkörét jóhiszeműen túllépi, vagy anélkül, hogy képviseleti joga volna, más nevében szerződést köt, és eljárását, akinek nevében eljár, nem hagyja jóvá, köteles a vele szerződő

félnek a szerződés megkötéséből származó kárát megtéríteni." /Ptk. 221.§./

Megtámadási okok:

- a./ tévedés,
- b./ megtévesztés,
- c./ fenyegetés.

Mivel ez is fokozott jelentőséggel bír, dolgozatom további részében idézem a megtévesztés és a fenyegetés közös törvényi tényállását. "Akit a másik fél megtévesztéssel, vagy jogellenes fenyegetéssel vett rá a szerződés megkötésére, a szerződési nyilatkozatot megtámadhatja." /Ptk. 210.§./4/bek./

Fokozottan szocialista tartalmú megtámadási okok:

- d./ a szolgáltatás és ellenszolgáltatás feltűnő értékkülönbségének objektív esete /Ptk.201.§./2/bek./
- e./ egyoldalú indokolatlan előny általános szerződési feltételek szerint kötött szerződésben /Ptk.209.§./3/bek./

A Ptk. főszabálya, hogy a szerződés részleges érvénytelensége maga után vonja az egész szerződés érvénytelenségét. Eörsi és Weiss is, helyesebbnek tartaná, ha a szabályozás megfordulna és, hogy - hasonlóan a gazdálkodó szervezeteknél fennálló szabályozáshoz - az érvénytelenség csak az adott kikötést érintené.¹⁰

A Ptk. minden olyan esetben, amikor az lehetséges, lehetővé teszi az érvénytelenségi ok kiküszöbölését. Ennek konkrét módszere a bírói szerződésmódosítás.

4. Az érvénytelenség a szocialista magyar
munkajogban

Nem tűnik fölöslegesnek néhány gondolat erejéig elidőzni a munkajogi szabályoknál, hisz e jogág is bőven meritett a magánjog megoldásaiból, mint ahogy a nemzetközi jog is élt ezzel a lehetőséggel a saját érvénytelenségi rendszerének kidolgozásánál. Bár a két struktúra több eltérést mutat, mint hasonlóságot, néhány megoldás figyelmet érdemel.

A munkajogban súlyozottabb szerephez jut a nem létező, azaz létre sem jött munkaszerződés. Ez az eset akkor áll elő, ha az un. "szükséges tartalmi elemek"¹¹ hiányoznak a szerződésből. Ilyen szükséges tartalmi elemek:

- megállapodás a munkajogviszony létesítésében,
- a munkakörben,
- és a munkabérben.

Az érvénytelenség szabályozása bizonyos mértékig eltér a klasszikus polgári jogi megoldástól. Itt fő szabály az orvoslási kötelezettség, mint a gazdálkodó szervek szerződéseinél általában /pl. a vállalkozásnál/, tehát az érvénytelen szerződés kijavítása, érvényessé tétele. Ha ez sikertelen, az érvénytelenség ex nunc áll be, szemben az összes eddigi megoldással. Viszont, ha az orvoslás sikerrel jár, az érvényesség ex tunc hatályú.

A munkajogban az érvénytelen munkaszerződéseket három fő csoportba osztjuk:

- a/ A tilos munkaszerződések. Ezek a legszigorúbban tilalmazott esetek. Ilyenek pl.
  - a dolgozói, ill. munkáltatói jogalanyiség hiányában létrejött szerződések,

- a munkavédelmi tilalmakba ütköző szerződések,
- a közegészségügyi tilalmak megszegése,
- a megkívánt korhatár be nem töltése,
- a megfelelő szakképzettség hiánya stb.

Ezeknél is fennáll a kétoldali orvoslási kötelezettség, de csak szűk körben érvényesül, pl. új munkakörbe áthelyezés.

b/ A szabálytalan munkaszerződés esetén a szerződés megkötésének módja ütközik a törvényes tilalomba. Ilyen esetek pl.

- ha megszegik a munkakönyvre vonatkozó szabályokat,
- ha nincs meg a megkívánt orvosi vizsgálat,
- ha hiányzik valamilyen hozzájárulás vagy engedély stb.

Itt is érvényesül az orvoslási kötelezettség, de ha sikertelen az orvoslás, mindkét fél jogosult, a munkáltató pedig köteles a munkaviszonyt azonnal megszüntetni.

o/ Akarati fogytékosságban szenvedő munkaszerződések.

A tévedés mellett ide tartozik a megtévesztés, melynél különbséget tesz a munkajog aszerint, hogy lényeges körülményekre vonatkozik-e, mert ha nem, úgy az a vélemény, hogy kellő védelmet nyújt az a szabály, miszerint a mellőzhetetlen tartalom lesz irányadó az említett esetben.¹² A jogellenes fenyegetésre itt is a megtévesztés szabályait kell alkalmazni.

Az akaratlan fogytékosság miatt érvénytelen munka-

szerződés esetében orvoslás hiányában csak azt a felet illeti meg a munkaviszony azonnali megszüntetésének jogosultsága, amelyik a tévedés, a megtévesztés ill. a fonyegetés passzív alanya.

A téma szempontjából nem érdektelen Weltner Andor eszmefuttatása¹³, miszerint kivételesen a munkaszerződés megkötésével kapcsolatban is előfordulhat, hogy a vállalat részéről olyan személy köti meg a munkaszerződést, akinek hatásköre nincs vagy aki hatáskörét túllépte. A munkaszerződés nem jön létre, mert hiányzik a vállalat arra feljogosított szervének, tehát végső fokon a vállalatnak a munkaszerződés megkötésére irányuló akarata és jognyilatkozata. Annak azonban nincs akadálya, hogy a vállalat a szerződést jóváhagyja. Ebben az esetben a szerződés ex tunc hatályljaljön létre. A vállalat utólagos hazzájárulása bekövetkezhethallgatólagosan ill. ráutaló magatartás formájában is. Ha a dolgozó joggal hiheti azt, hogy az arra feljogosított vállalati képviselővel köti meg a munkaszerződést, mivel az adott helyzetben elvárható gondosságot kifejtette és jóhiszemű, úgy ennek a dolgozónak irányába a munkaszerződés érvényesen létrejön. /Mint látni fogjuk, a fenti tényállás meglehetősen hasonló a Bécsi Szerződés 8. cikkéhez. A jogi megoldás már kevésbé./

A részleges érvénytelenség fő szabály a munkajogban, mint ezt az Mt.22.§ /3/ bekezdésében olvashatjuk: "... Ha pedig a munkaszerződésnek csak valamely rendelkezése ellenkezik a munkaviszonyra vonatkozó szabállyal, csak ez a rendelkezés érvénytelen és a munkaszerződés tartalma a szabálynak megfelelően alakul."

A jogkövetkezmények szempontjából pedig a lehető

legmesszebbre távolodik a római jogtól a szóbanforgó jogág, amikor kimondja: "Az érvénytelen szerződés alapján létesített munkaviszonyt, a belőle származó jogok és kötelezettségek szempontjából úgy kell elbírálni, mintha érvényes munkaszerződés alapján állott volna fenn." /Mt.V.20.§ /1/bek./

Mindezeket a specifikumokat a munkajog szabályozási területe, sajátos tárgya indokolja.

Mint látni fogjuk, a nemzetközi jog szabályozása közelebb áll a magánjoggal ill. a polgári joggal kapcsolatban felvázolt sémához.

II. fejezet

AZ ÉRVÉNYTELENSÉG SZABÁLYOZÁSA A NEMZETKÖZI JOGBAN

1. Intézménytörténet a szerződések jogának kodifikálását megelőző időszakról

Szemben a római jog talaján kialakult polgári joggal, a nemzetközi jogban az érvénytelenség intézménye igen lassan nyert kidolgozást és jelentősége is sokkal kisebb volt.

Ennek okai a következőkben foglalhatók össze: A nemzetközi jog, különösen kialakulásának kezdeti stádiumában alapvető eltéréseket mutatott a belső joghoz képest.

Mindenekelőtt hiányzott - és hiányzik ma is - a fölérendeltségi pozícióban lévő állami illetve államok fölötti közhatalom. Hiányzott továbbá az egységes szabályozás, Haraszti György szavaival élve, "sporodikus szabályozás"¹⁴ dominált ebben az időszakban. A gyakorlat sem igényelte túlságosan a kodifikációt, mivel a lassan megjelenő különböző bírói fórumok elé alig kerültek érvénytelenséggel kapcsolatos ügyek.

Sorra véve az esetleges érvénytelenségi okokat, a következőket állapíthatjuk meg:

a./ Az eleve lehetetlen szerződések gyakorlati jelentősége meglehetősen csekély. Önálló szabályozására ma sem került sor. Mint a későbbiekben jelzem, más cím alatt kerül sor az értékelésükre. A jogszabályba, illetve jó erkölcsbe ütköző szerződés érvénytelensége igen problematikus, tekintve az átfogó jogi szabályozás már említett hiányát és a nemzetközi morális sza-

bályok nem kifejezetten stabil és egységes voltát.

b./ Ami az akarathiány eseteit illeti, a következőket emelhetjük ki.

Az erőszak illetve a kényszer érvénytelenségi okká nyilvánításának sem volt semmi alapja olyan korszakban, amikor a háború az államok közötti viták elintézésének törvényes eszköze és a háború célja sokszor az erőszakkal létrehozott állapot szerződéses rögzítése. A kibontakozás a megtévesztés és a tévedés alapján kezdődhetett, de igazi lendületet csak az erőszak generális tilalmának megjelenése után vehetett, az ENSZ Alapokmány megszületése után.

A szabályozás tehát lassan indult, először szinte kizárólag a polgári jogi mankóra támaszkodva. Először a szóbanforgó akarathibák nyertek megfogalmazást az alább részletezendő sorrendben és keretek között.

Ha fellapozzuk az 1961-ben kiadott nemzetközi jogi tankönyvet, azt tapasztaljuk, hogy az érvénytelenséggel foglalkozó rész címe: "A szerződési akarat fogyatékosága".¹⁵ Ugy tűnik, a többi érvénytelenségi ok ekkor még nem látszott méltónak a megörökítésre.

A megtévesztés és a tévedés megítélése nem okozott különösebb gondot, különös tekintettel arra, hogy jelentőségük eleve korlátozott, mivel az államok közötti szerződések előkészítésében és megkötésében jelentős apparátus vesz részt és rendszerint hosszabb időt is igényelnek a fenti munkálatok.

Nem ilyen egyszerű a helyzet a kényszer és a fenyegetés esetében. Liszt, Oppenheim és Guggenheim szerint a fentiek megtámadási okok, de csak abban az esetben, ha a szerződéskötésnél eljáró állami szerv ellen

kerültek kifejtésre.

Enne nézetekkel száll tankönyvében szembe Búza László professzor, amikor kifejti, hogy "a kényszert nemcsak az eljáró állami szervvel szemben lehet alkalmazni, hanem fennáll az állammal szemben alkalmazott kényszer lehetősége is."¹⁶

Ennek ellenére példáit Búza László is az állam szervei illetve képviselői elleni erőszak eseteiből hozza. Ezek a példák a következők: az 1905-ös japán-koreai protektorátusi szerződés, melynek megkötésénél Japán fizikai erőszakot alkalmazott a koreai meghatalmazottakkal szemben. Az állam szervei elleni erőszakra példa, amikor 1772-ben a lengyel országgyűlés osztrák csapatok által körülzárva és életveszélyes fenyegetések hatására fogadta el az ország felosztását. Hasonló eset történt 1881-ben is, amikor a francia csapatok a tuniszi bejti kényszerítették erőszakkal a باردói szerződés aláírására, a francia fennhatóság elismerésére.

Nem sokban különbözött Nagy-Britannia módszere sem, amikor 1936-ban az angol csapatok nyomása alatt megkötötték Egyiptommal az un. szövetségi szerződést, amely biztosította Nagy-Britannia számára, hogy katonai erőt tarthasson a Szuezi-csatorna övezetében. Ez már az 1928-ban megkötött Kellogg-Briand paktum megkötése után történt. Még frissebb eset a Haraszti György által említett német-csehszlovák protektorátusi szerződés 1939-ben, amikor is Hácha csehszlovák köztársasági elnök cselekedett kényszer illetve fenyegetés hatása alatt. /Számos egyéb eset olvasható Lachs: Többoldalú nemzetközi szerződések c. művében./¹⁷

Összegezve az 1945 előtti helyzetet, megállapíthatjuk, hogy a nemzetközi jog tudománya és gyakorlata csak a tévedést, a megtévesztést és az állam képviselője elleni kényszert ismerte el érvénytelenségi oknak és csak a második világháborút követően vált egyre szélesebb körben elismertté és elfogadottá az államok közötti kényszer és fenyegetés tilalma.

2. A nemzetközi szerződések jogára vonatkozó Bécsi Szerződés érvénytelenséggel kapcsolatos rendelkezései

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a nemzetközi szerződések jogában mérföldkövet jelent a Bécsi Szerződés, amelynek közel két évtizedes munkája során létrejött, és végső formájában 85 cikket tartalmazó szövegét 1969. május 23 -án írták alá a résztvevő államok delegátusai. Hatályba lépésére 1980 elején került sor, miután a 35. megerősítő okirat letételét követő 30 nap eltelt.

A szerződés V. része foglalkozik "a szerződések érvénytelenségével, megszüntetésével és alkalmazásuk felfüggesztésével. Az érvénytelenségi okokkal a 2. cím foglalkozik a 8. cikkben.

Négy fő csoportba oszthatók a szerződés által meg-
támadhatónak illetve semmisnek minősített szerződések.

a/ Az első csoportba sorolható a 46. és a 47. cikk. A 46. cikk a szerződéskötési hatáskörre vonatkozóan belső jogi rendelkezések megsértéséről, a 47. pedig arról az esetről szól, amikor az állam meghatalmazottja túllépve meghatalmazására vonatkozó valamely különös korlátot.

b/ A következő három cikk a tévedés, a megtévesztés és a megvesztegetés szinte klasszikusnak számító tényállásait szankcionálja megtámadhatósággal.

c/ A szerződés rendelkezései kreálnak önálló csoportot az állam illetve képviselője elleni kényszer esetéből, amivel ezt eltérően az eddigi tényállásoktól, semmisséggel szankcionálják.

d/ Önálló kategória a számos vitának tápot adó, de annál érdekesebb problémákat felvető 53. cikk, amely az általános nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő, azaz cogens jellegű szabályaiba ütköző szerződéseket szankcionálja semmisséggel. A 46. cikk szövege a következő:

"1/ Az állam hozzájárulását érvénytelenítő tényként nem hivatkozhat arra, hogy annak elismerését, hogy egy szerződés reá nézve kötelező hatállyal bír, a szerződéskötési hatáskörre vonatkozó belső jogi rendelkezéseinek megsértésével fejezte ki, kivéve, ha a megsértés szemmel látható volt és alapvető fontosságú belső jogi szabályra vonatkozik.

2/ A megsértés szemmel látható, ha az a normális gyakorlattal és a jóhiszeműséggel összhangban az ügyben szereplő bármely állam számára objektíve nyilvánvaló."

A Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetéhez képest a szerződés fenti szövege némi eltérést mutat. Perui javaslatra került a szövegbe az a kitétel, hogy a megsértett belső jogi szabály alapvető kell, hogy legyen. A 2. pont pedig brit javaslatra került a végleges szövegbe. A cikk, mind eredeti, mind módosított szövegében számos elméleti és gyakorlati problémát rejt magában.

Elméleti szempontból kompromisszum a monista és

a dualista /vagy ha úgy tetszik, az akaratí és a nyilatkozati/ felfogás között. Ha ugyanis a nemzetközi és a belső jog egységes /vagyis ha az akaratí elv érvényesül/, akkor a belső jog megsértése érvénytelenítheti az egyezményt. Viszont ha a nemzetközi jogrend független a belső jogrendtől /avagy ha a nyilatkozati elv érvényesül/, akkor a belső jogi norma megsértésének csak a belső jogban van jelentősége és nem zavarhatja egy nemzetközi egyezmény érvényességét.

A gyakorlati problémák ott kezdődnek, hogy a precedensek tanúsága szerint az államok akkor hivatkoztak előszeretettel a szerződéskötési hatáskörre vonatkozó belső jogi rendelkezéseik megsértésére, mint érvénytelenségi okra, amikor rendszerint egészen más okokból kifolyólag meg szerettek volna szabadulni az adott szerződési kötelezettségektől.

Csökkenti a megtámadásra jogosultság elvi alapját az is, hogy mivel az államok közötti szerződések döntő többsége jóváhagyásra /ratifikációra, megerősítésre/ szorul, ami rendszerint hosszabb időt vesz igénybe, így módon az érintett államnak bőven van ideje felfigyelni arra, ha a szerződéskötési hatáskörre vonatkozó belső jogi rendelkezéseit megsértették. A szembenálló államtól viszont - különös tekintettel a multilaterális szerződésekre - nem várhatjuk el, hogy valamennyi szerződő partnere belső jogi rendelkezéseit pontosan ismerje. Csatlakozom Hans Blix azon véleményéhez, mely szerint igen kevés olyan belső jogi szabály van, amelyek megsértése kihat a nemzetközi jog területére.¹⁸ Nézetem szerint a határvonalat az alkotmány szintjén álló szabályok alatt kell meghúzni, vagyis az ennél alacsonyabb rendű normák nem hathatnak ki a nemzetközi jog

területére. Ha ugyanis az ennél alacsonyabb szintű jogszabályokra is hivatkozni lehetne ebben a körben, akkor ez nagymértékben gyengítené az államok közötti szerződések megbízhatóságát.¹⁹

A következő, 47. cikk az állami hozzájárulás kifejezésére vonatkozó meghatalmazással kapcsolatos különös korlátozások figyelmen kívül hagyásáról szól.

"Ha egy bizonyos szerződés általi kötelezettséghez való állami hozzájárulás kifejezésére hivatott képviselő meghatalmazását speciális korlátozásnak vetik alá, s a képviselő e korlátozást figyelmen kívül hagyja, nem lehet hivatkozni az általa kifejezett hozzájárulás érvénytelenségére, kivéve, ha a korlátozást a többi szerződő állammal az ilyen hozzájárulás kifejezését megelőzően közölték."

Ez a tényállás igen óvatosan került megfogalmazásra, ennek következtében igen szűk körű és különösebb dogmatikai problémát nem vet fel.

Az egyik legrégebben elfogadott megtámadási ok, a tévedés a 48. cikkben található. Pontos tényállása a következő: "1. Valamely állam a szerződéssel kapcsolatos tévedésre, mint olyanra hivatkozhat, amely érvényteleníti a szerződés általi kötöttséghez való hozzájárulását, ha a tévedés olyan tényre vagy helyzetre vonatkozik, amelyet az adott állam a szerződés megkötésekor létezőnek ismert el, s amely lényeges alapul szolgált ahhoz, hogy a szerződést magára nézve kötelező hatályúnak ismerje el.

2. Az 1. bekezdés nem alkalmazható, ha az illető állam saját magatartásával hozzájárult a tévedéshez, vagy ha a körülmények olyanok voltak, hogy a lehetsé-

ges tévedést az adott államnak észlelnie kellett."

Mint látjuk, a tényállás alig változott valamit a római jog óta. A megszövegezésben való tévedés itt sem releváns. E pont esetében a Nemzetközi Jogi Bizottság által előterjesztett szöveg változatlanul került be a Bécsi Szerződésbe, így nem érdektelen idézni a Bizottság által beterjesztett tervezet kommentárját, mely rámutat arra, hogy igen ritkán kísérelték meg az államok ezen érvénytelenségi ok alapján megtámadni a szerződést és ezen ritka esetek is túlnyomórészt a földrajzi tévedésre vonatkoztak és szinte mindig a térképek használatával kapcsolatban jelentkeztek.²⁰

A fenti tényállás nem követeli meg, hogy a tévedés kölcsönös legyen, bár erre irányuló javaslatok is elhangzottak a vita során.

Mielőtt továbblépnénk a megtévesztés tényállásához, érdemes itt utalni Haraszti György azon megjegyzésére, miszerint a fizikailag lehetetlen szolgáltatásra irányuló nemzetközi szerződésekre - egyes kivételes szituációktól eltekintve - a tévedésre vonatkozó rendelkezéseket lehet alkalmazni.²¹ E meglátás nézetem szerint egyszerre érdekes és helyes.

A 49. cikk a megtévesztéssel foglalkozik. "Ha valamely államot egy másik tárgyaló állam megtévesztő magatartással vesz rá a szerződésre, az illető állam hivatkozhat a megtévesztésre, mint olyanra, amely a szerződés általi kötöttséghez való hozzájárulását érvénytelenítő."

E cikk jelentőségét csökkenti az a tény, hogy mint arra Haraszti György is rámutat²², a megtévesztett állam

a helyzet további elmérgesítésének elkerülése végett inkább tévedésre hivatkozik akkor is, ha megtévesztés forog fenn. A megtévesztésre, mint megtámadhatósági okra való hivatkozást, alig jegyzett fel a nemzetközi jog története. Feltehetően ebből indult ki a chilei és a malaysiai delegátus is, akik a cikk szükségtelensége mellett kardoskodtak abból kiindulva, hogy nincsenek precedensek. Tényleg voltak olyan, az egyezmény előzményét jelentő tervezetek, amelyek nem határozták meg a megtévesztés tényállását, de azok abból indultak ki, hogy a meghatározás azért felesleges, mert a tényállás annyira közismert és egyszerű, hogy az nem igényel külön meghatározást. Egészen más nézőponton állt a venezuelai és kongói delegátus, akik azt követelték, hogy a megtévesztés útján létrejött szerződések ne megtámadhatónak, hanem ab initio semmisnek minősüljenek. Egyik javaslat sem került elfogadásra.

Az 50. cikk létjogosultsága is számos vitára adott okot. Chile, Japán és Mexikó indítványa szerint a cikk azért szükségtelen, mert tényállása belül esik a megtévesztésre vonatkozó tényálláson. Ez a javaslat 61:28 arányban szenvedett vereséget. Főleg a harmadik világ országai ragaszkodtak az önálló cikkbe foglaláshoz. /Feltehetően nekik vannak elsősorban rossz tapasztalataik e téren./ A cikk pontos tényállása: "Ha valamely állam egy szerződés általi kötöttséghez való hozzájárulásának kifejezése képviselőjeként egy másik tárgyaló állam általi közvetlen vagy közvetett megvesztegetése útján történt, az illető állam hivatkozhat erre a megvesztegetésre, mint olyanra, amely a szerződés általi kötöttséghez való hozzájárulását érvényteleníti."

Ezen cikkekhöz kapcsolódik a 45. cikk, amely szerint az állam elveszti jogát az érvénytelenségre való hivatkozásra, ha

a/ kifejezetten egyetértett azzal, hogy a szerződés érvényes marad;

b/ magatartásából arra lehet következtetni, hogy a szerződés érvényességébe belenyugodott.

A vita során elhangzott egy guayanai javaslat, amely azt célozta, hogy a sértett állam megtámadási jogát az adott szerződés hatályba lépésétől számított tíz évre kellene korlátozni, a hatályban lévő szerződések biztonságára való tekintettel és a visszaélések elkerülése végett. A javaslatot 42:21 arányban elvetették, bár nézetem szerint némi racionális mag van benne, mert elképzelhető, hogy egy bizonyos hosszabb idő múlva az esetleg végtlen szembenálló államnak jóval nagyobb jogsérelmet okozna a megtámadási jog érvényesítése, mint a megtámadási okra hivatkozó államnak az adott helyzet fennállása okoz.

Szerintem helyesebb lett volna ezzel kapcsolatban differenciálni a megtévesztés és a megvesztegetés /mint olyan okok, amelyekre időhatár nélkül lehet hivatkozni, tekintettel a rosszhiszeműségre/, illetve a másik három megtámadási ok /mint olyan okok, amelyekre való hivatkozás időhatárhoz kötött/ között.

A következő 51. cikk már a semmisség szankciójával sújtja az állam képviselőjének kényszerítése útján létrehozott szerződést. "Ha valamely államtól annak elismerését, hogy egy szerződés reá nézve kötelező hatállyal bír, képviselője személye ellen irányuló cselekmények vagy fenyegetések hatására kényszerítik

ki, az elismerés kifejezése semmiféle jogi hatással nem jár."

Ezzel a cikkel kapcsolatban sem volt különösebb vita, mindössze az Egyesült Államok és Ausztria delegátusa terjesztett be egy javaslatot, mely szerint a fenti tényálláshoz elegendő a megtámadhatóság szankcióját fűzni, vagyis a sértett államra bízni, hogy óhajtja-e a szerződés érvénytelenítését. Az államok többsége azonban egyetértett a Bizottság következtetésével, miszerint az erőszak alkalmazásának olyan nagy súlya van, hogy az ily módon kicsikart egyezményt semmisnek kell tekinteni. A 18. plenáris ülés kis változást eszközölt, miszerint a cikk fedi a kényszer olyan indirekt formáját is, amikor a fenyegetés a képviselő legközelebbi hozzátartozói ellen irányul.

Sokkal hevesebb vitát váltott ki az 52. cikk, amelynek szövege a következő: "Semmis az a szerződés, amelyet fenyegetés vagy erőszak hatására az Egyesült Nemzetek Alapokmányában foglalt nemzetközi jogi alapelvek megsértésével kötöttek." A cikk címe: "Valamely állam kényszerítése fenyegetés vagy erőszak alkalmazásával." A cikk hűen tükrözi az eltelt fél évszázad hatását a nemzetközi kapcsolatokban. Anélkül, hogy még egyszer elismételném a történeti részben előadottakat, utalok a főbb állomásokra: a/ Az I. világháborút követően létrejött "Nemzetek Szövetsége" korlátozta a háborúindítás jogát. b/ Az 1928-ban megkötött Kellogg-Briand paktum, melynek 60 résztvevője lemondott a háborúról, mint a nemzeti politikai eszközéről. c/ A II. világháború után az ENSZ Alapokmánya 2. cikke 4. pontja a következőket szögezte le: "A Szervezet összes tagjának nemzetközi érintkezéseik során más állam területi

épsége vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon megnyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől vagy erőszak alkalmazásától tartózkodniuk kell."

E szabály ma már olyannyira elismert, hogy az államok döntő többsége természetesnek vette a szerződés ezen szabályát. A vita afölött bontakozott ki, hogy mit tekinthetünk fenyegetésnek illetve kényszernek, pontosabban a fenyegetés illetve az erőszak milyen formája meríti ki a fenti tényállást. Számos ország, főleg a fejlődő országok, a szocialista államok támogatásával javaslatot terjesztettek elő, mely szerint a gazdasági és politikai nyomás is beleértendő az erőszak fogalmába. A probléma nem újkeletű, hiszen már 1945-ben az ENSZ Alapokmány megszövegezésekor is számos állam követelte, hogy kifejezetten utaljanak arra, hogy az erőszak fogalmába a gazdasági kényszer is beletartozik. Törekvéseik akkor is, és a szerződés megszövegezésekor is kudarcot vallottak a fejlett tőkés országok merev ellenállása folytán. Ezek az országok ellenállásukat formálisan azzal indokolták, hogy az erőszak fogalmának ily módon történő kiterjesztése veszélyeztetné a szerződéses kapcsolatok biztonságát. Valójában azonban magatartásuk oka az, hogy eddig is gyakran alkalmazták a gazdasági kényszert szerződő partnereik befolyásolása céljából és erről az eszközről a jövőben sem szándékoznak lemondani, továbbra is fenn akarják tartani a gazdasági nyomás lehetőségét a többi állammal fennálló szerződéses kapcsolataikban. Amikor a konferencián is felmerült az igény a már fent említett javaslat formájában, hogy kifejezetten belekerüljön a szerződés szövegébe a gazdasági és politikai nyomás megtiltása, az

egész szerződés megtorpedózásával fenyegetőztek. Végül kompromisszumos megoldás született, melynek értelmében a szerződésbe nem került bele a szóban forgó kitétel, de a konferencia záróokmányában, melynek kötelező ereje nincs, a résztvevők mélységesen elítélték a politikai és gazdasági nyomást és a fenyegetés minden formáját.

Bár voltak nézetem szerint kissé túlzó követelések is egyes fejlődő országok részéről, pl. Tanzánia képviselője a gazdasági szakértők visszahívását is megakarta tiltani. Az nézetem szerint vitathatatlan, hogy a gazdasági és politikai kényszer az államok közötti kapcsolatokban épp úgy megengedhetetlen, mint a nyílt fegyveres erőszak vagy a fenyegetés. Ezen nézetemet az is alátámasztja, hogy a konferencián egy percre sem volt vitás, hogy az erőszak kiterjesztő értelmezésére vonatkozó javaslat elsőprő többséget kapott volna és mindössze a nyugati államoknak az egész konferencia sikerét veszélyeztető magatartása miatt került visszavonásra.

Ehhez a szakaszhoz kapcsolódik legszorosabban az egyezmény 75. cikke, amely "Az agresszor állam esete" címszó alatt a következőket rögzíti: "A jelen szerződés rendelkezései nem érintik az agresszor államnak az agressziója folytán az Egyesült Nemzetek Alapokmányával összhangban tett intézkedések következményeképpen hozott szerződéssel kapcsolatos kötelezettségeit."

Tehát az agresszor állam nem jogosult arra a védelemre, amelyet a szerződés idézett rendelkezései nyújtanak azon államok számára, amelyek külső erőszak hatására adják beleegyezésüket a szerződéshez, mivel felróható magatartásából kifolyólag erre érdemtelen.

A legújabb nemzetközi jogi fejlődés eredménye az 53. cikk, mely egyben azt is bizonyítja, hogy ha lassan és ellentmondásoktól nem mentesen is, a nemzetközi jog szabályai kezdenek egységes rendszerre válni. A cikk a következő címszó alatt nyerte el az alábbi megfogalmazást: "Az általános nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabályaiba ütköző szerződések /ius cogens/".

A szerződés semmis, ha megkötésének idején az általános nemzetközi jog valamely feltétlen alkalmazást igénylő szabályába ütközik. Ezen szerződés alkalmazási körében az általános nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabálya olyan normát jelent, amelyet az államok nemzetközi közössége mint egész, olyanokként fogadott el és ismert el, mint amelytől nem lehet eltérni és amelyet csak a nemzetközi jognak az ugyanilyen jelleggel rendelkező, későbbi szabályával lehet módosítani."

Mielőtt bárki illúziókba ringatná magát e szakasz korszakalkotó jellegével kapcsolatban, kötelességemnek érzem már előljáróban leszögezni, hogy annak meghatározására, hogy mi "az általános nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabálya", sem a tervezet, sem a konferencia nem vállalkozott, következésképpen a szerződés is hallgat róla.

A Bizottság tervezetének kommentárja még a példálózó felsorolástól is tartózkodott és a fogalom kitöltését bölcs előrelátással az államok gyakorlatára és a nemzetközi bíróságokra bízta.

Tiszteletreméltó Sir Waldock igyekezete /8 volt a téma egyik előadója a Nemzetközi Jogi Bizottságban/

aki legalább megpróbált három kategóriát felállítani javaslatában a *ius cogens* tartalmát illetően:

- a/ fenyegetés vagy erőszak alkalmazása az ENSZ Alapokmány megsértésével;
- b/ a nemzetközi jog által büncselekménynek tartott cselekmények;
- o/ olyan cselekmények vagy mulasztások, amelyeket a nemzetközi jog megengedhetetlennek tart.²³

Túl sokat a fenti meghatározások sem nyújtanak, de a Nemzetközi Jogi Bizottság, majd később a konferencia még ennyiben sem tudott megegyezni. Mint a résztvevők egyike megjegyzi, bármely definíciónak legalább 2/3-os ellenzéke volt.

A teljesség kedvéért érdemes itt idézni a magyar nemzetközi jogtudomány néhány prominens képviselőjének a *ius cogens*-ről alkotott definícióját.

Haraszti György szerint ezen szabályok a nemzetközi jogrendszerben olyan alapvető fontosságú pillérek, "amelyeknek feltétlen érvényesüléséhez az egész nemzetközi közösségnek érdeke fűződik", ill. "amelyeknek általános érvényesülése az államok közötti rendezett kapcsolatok fennállásának előfeltételét alkotja".²⁴

Hercegh Géza szerint: "Általános viszonylatban a *ius cogens* olyan univerzális jellegű szabály, amelyet nem két vagy több állam, hanem a nemzetközi jogközösség egésze fogad el, amelyhez minden állam csatlakozik, és amelyet nem lehet módosítani csak valamennyi állam által közösen."²⁵ Bokorné Szegő Hanna szerint: "A *cogens* jellegű szabályok olyan univerzális jellegű jogszabályok, amelyek az államok közösségének, mint egésznek az érdekét fejezik ki."²⁶

Visszatérve a bécsi kodifikációs munkához, megállapíthatjuk, hogy a *ius cogens* koncepciója ellen lényegi támadás nem volt²⁷, annál nehezebben tudtak zöldágra vergődni a delegátusok a cikk tartalmát illetően. Az egyetértés kb. addig a szintig terjedt, hogy pl. a kalózkodás, a rabszolgaság és a támadó háborúra szövetkezés nem engedhető meg.

Az egyetértés az ilyen kirívó eseteket illetően feltétlenül dicséretes, de gyakorlati értéke, tartók tőle, hogy erősen korlátozott. Nem érdektelen néhány mondat erejéig elidőzni az e cikkel kapcsolatos Egyesült Államok részéről beterjesztett indítványoknál. Az első javaslat annak tisztázására irányult, hogy a *ius cogens* normáknak nincs visszaható hatályuk. Ez a javaslat, mely mint a szerződés szövege is mutatja - "ha megkötésének idején az általános nemzetközi jog valamely feltétlen alkalmazást igénylő szabályába ütközik", elfogadást nyert. Joggal, hisz ellenkező esetben az államok a bibliai időkig visszanyúlhatnának panaszaikkal és ez számos problémát okozna.

A második javaslat nem nyert elfogadást. Ismertetését azért nem mellőzöm, mert nézetem szerint jól jellemzi az Egyesült Államok azon törekvését, hogy a szerződés rendelkezései minél szűkebb körben érvényesüljenek.

A szóban forgó javaslat ugyanis arra irányult, hogy csak olyan szabály minősüljön feltétlen alkalmazást igénylőnek, mely a nemzetközi és a regionális jogok által is egyértelműen *ius cogens* jellegű normának elismert. Ez a javaslat szerintem a *ius cogens* jellegű normák körét indokolatlanul szűkítette volna.

Hasonlóan a szerződés rendelkezéseinek szűkebb körben történő érvényesülését volt hivatva elősegíteni az a javaslat, melyet a megtévesztés törvényi tényállásával kapcsolatban nyújtott be az Egyesült Államok képviselője. A javaslat lényege az volt, hogy a megtévesztésnek csak azok az esetei minősüljenek megtámadhatónak, amelyben a csalárd partner irányában fennálló bizalom indokolt volt, és a megtévesztésnek lényeges hatása, szerepe volt a szerződési akaratra. A konferencia ezt a javaslatot sem fogadta el.

Visszatérve az 53. cikk megszövegezésére, maradt tehát az a megfogalmazás, hogy "az Államok Nemzetközi Jogi Közössége, mint egész által elfogadott normák minősüljenek ius cogensnek". A "mint egész" kitétel az Előkészítő Bizottság elnöke szerint azt a célt szolgálja, hogy elkerüljék annak lehetőségét, hogy egyetlen állam esetleges egyet nem értése megtorpedózza az ilyen feltétlen normák létrejöttét.²⁸

A munka ütemét mellelleg jól jellemzi, hogy a ghanai delegátus külön szavazást kért a "mint egész" kitétellel kapcsolatban azon az alapon, hogy ez a kifejezés másképpen is értelmezhető. /Az persze nincs zárva, hogy igaza volt./ A javaslatot leszavazták, a kissé kétértelmű megfogalmazás maradt. Azt az Előkészítő Bizottság és a konferencia résztvevői is érezték, hogy az 53. cikkel kapcsolatos problémákat nem lehet sem lezártnak, sem megoldottnak tekinteni, az viszont a legkisebb mértékben sem szolgálta volna az előrehaladást, ha az egész cikket mellőzik, vagy ha - mint azt a nyugati nagyhatalmak küldöttei javasolták - visszaküldik az Előkészítő Bizottságnak.

A Szovjetunió és India a cikk mielőbbi tető alá hozása mellett álltak.

Ezzel a cikkel kapcsolatban tér ki Haraszti György jogilag lehetetlen és az egyenlőtlen szerződések problémájára. A jogilag lehetetlen szerződésekről megállapítja, hogy "a nemzetközi szerződés jogi lehetetlensége alatt voltaképpen nem érthetünk mást, mint a szerződésnek a nemzetközi jog cogens normájával ellentétes voltát."²⁹

Ezzel nézetem szerint egyet lehet érteni, többek között azért is, mert a belső jogban is azonos megítélés alá esik a tiltott és a lehetetlen szerződés. Egyébként ennek a problémának túl nagy jelentősége nincs.

Nem így áll a helyzet az egyenlőtlen szerződések vonatkozásában, miként azt rögtön látni fogjuk. Akár a belső jogokból, akár az utolsó fél évszázad nemzetközi jogi gyakorlatából indulunk ki /különös tekintettel a szocialista államok gyakorlatára/, világos, hogy a ma nemzetközi jogában nem kaphat teret az olyan szerződés, mely a régi kapitulációs és gyarmati szerződések mintájára, aránytalanul több jogot biztosít az egyik fél számára. Burzsoá szerzők vetik fel azt a problémát, hogy nem szükséges külön szankcionálni az egyenlőtlen szerződéseket tartalmuk miatt, hisz szinte minden esetben létrejöttek körülményei ugyanis okot annak valamely nevesített érvénytelenségi okra. Az egyik angol szerző³⁰ ugyan megengedhetőnek tartja, hogy ha valamely állam teljesen lemond szuverenitásáról, ez a szerződés már semmis, tartalmából kifolyólag azonban nézetem szerint nem szorul különösebb bi-

zonyításra, hogy az egyenlőtlen szerződések körét ennél kicsit bővebben kell meghatározni. Haraszti György a "kirívó aránytalanság" fogalmát tartja legmegfelelőbbnek.

A magam részéről egyetértek Haraszti György tágabb értelmezésével, viszont nem értek egyet azon állásfoglalásával, miszerint az egyenlőtlen szerződéseket semmisnek nyilvánítja. Nézetem szerint, melyet dolgozatom további részében megkísérlek érvekkel alátámasztani, ez esetben csak megtámadhatóságról lehet szó. Teljességgel indokolatlan lenne ugyanis külállamoknak jogot adni a szerződő felek kapcsolatába történő beavatkozásra, ha az adott kapcsolat nem sért ius cogens normát. /Nézetem szerint pedig önmagában az a tény, hogy egy szerződés egyenlőtlen, nem jelenti azt, hogy a cogens normába ütközik pl. egy segélyszerződés./

Az egyenlőtlen szerződés problematikája nem kifejezetten újkeletű, már az 50-es évek közepén megfogalmazást nyertek Lachs művében: "A szerződési szabály értékéről és lényegéről nemcsak létrejöttének körülményei adnak képet, hanem döntő a szabály tartalma is azoknak a körülményeknek az értékelésénél, amelyek között az létrejött. Ha nincsenek is konkrét bizonyítékok arra, hogy alkalmaztak kényszert, vagy hogy a szerződési akarat fogyatékosága áll fenn, ez még nem alap arra, hogy a szabályt olyannak ismerjük el, mely a felek számára egyenjogú helyzetet biztosít."

Mindezek nyomán egyetérték Haraszti György azon véleményével, hogy helyesebb lett volna, ha a Bécsi Szerződés kifejezetten rendelkezik az egyenlőtlen szerződések megítéléséről ill. hovatarozásáról.³¹ Ezt a

hiányosságot a nemzetközi gyakorlat csak részben pótolhatja.

Szorosan kapcsolódik az 53. cikkhez a 64. cikk, amely "az általános nemzetközi jog imperatív szabályának kialakulása" címszó alatt a következőket rendeli: "Ha az általános nemzetközi jog új, imperatív szabálya alakul ki, valamennyi, ezzel a szabállyal ellentétben fennálló szerződés semmissé válik és megszűnik."

Mielőtt rátérnénk a szerződés érvénytelenségével kapcsolatos eljárási szabályokra, célszerű néhány szót szólni az érvénytelen szerződés jogkövetkezményeiről ill. a szerződés rendelkezéseinek szétválaszthatóságáról. A szerződés érvénytelenségének következményeivel a Bécsi Szerződés 69. cikke foglalkozik. "Az a szerződés, amelynek érvénytelenségét a jelen szerződés alapján megállapították, semmis. A semmis szerződés rendelkezéseinek nincs jogi hatálya.

Mindazonáltal, ha ilyen szerződéssel kapcsolatban cselekményeket hajtottak végre:

- a/ bármely fél követelheti a többi fél bármelyikétől, hogy - amennyire lehetséges - kölcsönös viszonyukban hozza létre azt a helyzetet, amely fennállna, ha a cselekményeket nem hajtották volna végre;
- b/ azok a cselekmények, amelyeket - mielőtt az érvénytelenségre hivatkoztak - jóhiszeműen hajtottak végre, nem tekinthetők csupán abból az okból jogtalanoknak, hogy a szerződés érvénytelen."

Külön rendelkezések foglalkoznak az általános nemzetközi jog imperatív szabályával ellentétes szer-

ződés érvénytelenségének következményeivel.

"1. Abban az esetben, ha a szerződés az 53. cikk szerint semmis, a felek:

a/ amennyire lehetséges, kiküszöbölik az általános nemzetközi jog imperatív szabályával ellentétes rendelkezések alapján teljesített bármely cselekmény következményeit; és

b/ kölcsönös viszonyukat összhangba hozzák az általános nemzetközi jog imperatív szabályával.

2. Abban az esetben, ha a szerződés a 64. cikk alapján semmissé válik és megszűnik, a szerződés megszűnése:

a/ a feleket feloldja a szerződés további teljesítésének kötelezettsége alól;

b/ nem érinti a feleknek azt a jogát ill. kötelezettségét, vagy jogi helyzetét, amely a szerződés végrehajtása során annak megszűnése előtt keletkezett, feltéve, hogy e jogok, kötelezettségek és helyzetek olyan mértékben maradnak fenn, hogy fennmaradásuk önmagában nem áll ellentétben az általános nemzetközi jog imperatív szabályával." /71. cikk/

A szerződés ezen rendelkezései különösebb elemzést nem igényelnek, egyrészt, mert megfogalmazásuk önmagáért beszél, másrészt, a szerződés még néhány hónapja lépett hatályba, így a fenti cikkek gyakorlati alkalmazása még nem következett be. A 69. cikkel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a cikk 2. bekezdését nem lehet alkalmazni annak a félnek a vonatkozásában, akinek a megtevésztés, a megvesztegetés vagy a kényszer felróható.

A Bécsi Szerződés alapelveként azt szögezi le, hogy a Szerződés által megállapított érvénytelenségi okra csak az egész szerződés vonatkozásában lehet hivatkozni, néhány kivételtől eltekintve. Ezen kivételek a következők:

"Ha az ok csak különleges klauzulákra vonatkozik, akkor magában is lehet hivatkozni, ahol:

a/ az említett klauzulák - tekintettel alkalmazásukra - elválaszthatók a szerződés többi részétől;

b/ a szerződésből kitűnik, vagy egyébként megállapítható, hogy ezeknek a klauzuláknak az elfogadása nem volt alapvető tényező a másik ill. a többi fél hozzájárulásában ahhoz, hogy a szerződés mint egész kösse őt ill. őket;

c/ a szerződés megmaradó részének folytatólagos teljesítése nem lenne igazságtalan." /44. cikk/

A szerződés különleges megoldást alkalmaz a megtévesztésre ill. megvesztegetésre hivatkozni jogosult állam esetében, amely hivatkozhat az érvénytelenségre, akár a szerződés egészét tekintve, akár csupán az előbb idézett 3. bekezdés szerinti különleges klauzulákra. A kényszer és a ius cogens norma megsértésének esetében a szerződés rendelkezéseinek szétválasztása tilos, azaz az érvénytelenség az egész szerződésre kihat.

Ezek a rendelkezések jószerével rangsorolják az érvénytelenségi okokat, leg súlyosabbnak tekintve a kényszer és a ius cogens norma megsértésének esetét, "közepesen" súlyosnak a megtévesztés és megvesztegetés esetét, míg legkevesbé súlyos a jogsérelem a fennmaradó esetekben.

Ami a szerződés érvénytelensége esetén követendő eljárást illeti, ezen rendelkezésekre fokozottabban érvényes a gyakorlati alkalmazás teljes hiánya, ugyanakkor számos fenntartást provokáltak ki az aláíró államok körében.

A Szerződés 65. cikke annak a félnek, mely a szerződés rendelkezéseinek megfelelően arra hivatkozik, hogy annak elismerése, hogy a szerződés reá nézve kötelező hatállyal bír, érvénytelen, minimum 3 hónapos várakozást ír elő.

Amennyiben az összes érdekelt felet értesítette és ezek egyike sem emelt kifogást az említett 3 hónapon belül, úgy az érintett fél jogosult a maga részéről a szerződés érvénytelenségét kinyilvánítani, a többi féllel közölt okmány útján ezt jogerőre emelni.³² Különleges szabályozás érvényesül a ius cogens normák megsértésével kapcsolatban, ugyanis ezek alkalmazásával vagy értelmezésével kapcsolatban a vita eldöntése céljából bármelyik fél a Nemzetközi Birósághoz fordulhat /66. cikk/, amennyiben maguk között nem tudtak megállapodni abban, hogy a vitát választott bíróság elé terjesztik. Erre a kifogás emelését követő 12 hónap elteltével van lehetőség. Ez ellen a rendelkezés ellen Tunézia élt fenntartással. A kötelező egyeztetéssel szemben pedig Szíria. Számos állam viszont a szíriai fenntartással kapcsolatban élt kifogással. Ezzel kapcsolatban jogosan állapítja meg Haraszti György³³, hogy a szóban forgó 66. cikk és a függelékben található kötelező egyeztetésről szóló szabályok nem tekinthetők a ma hatályos nemzetközi jog részének, mivel ezeket az államok jelentős része nem fogadja el magára nézve kötelezőnek.

3. Néhány megjegyzés egyes elméleti problémákkal kapcsolatban

Ezek az elméleti problémák a következők:

- a/ az un. "non existens" szerződés létjogosultsága és viszonya a semmisséghez;
- b/ a semmisség és megtámadhatóság megkülönböztetésének létjogosultsága a nemzetközi jogban;
- c/ végül, milyen esetek tartoznak a két érvénytelenségi kategóriába?

Ami az első problémát illeti, a "non existens" szerződés fogalma és elkülönítése az érvénytelenségtől nem teljesen tisztázott. Guggenheim a megkülönböztetést meglehetősen nehéznek tartja illetve hajlik arra, hogy ez nem is lehetséges.³⁴ D. Anzilotti a következő meghatározást adja: "Egy jogi aktus nem létező, ha lényeges elemeinek egyike hiányzik."³⁵ H. Kelsen szerint "ha nyilvánvaló, hogy nem képes előidézni a jogilag érvényes aktus joghatásait."³⁶

Dolgozatom tárgyára és kereteire való tekintettel nem tartom céloknak a fogalommeghatározással kapcsolatos problémák kimerítő elemzését.

Az érvénytelenség szempontjából nézetem szerint a Bécsi Szerződés 8. cikkében szabályozott eset releváns. Az ugyanis pl. még senkinek nem okozott dogmatikai problémát, hogy mihez kezdjen egy olyan szerződéssel, amely nem tartalmaz megállapodást. Ez egyszerűen nem létezik, jogilag teljesen irreleváns.

A 8. cikk esetében valami azért mégis történik. Megszületik egy látszólag szabályos nemzetközi szerződés, a probléma csak az, hogy arra fel nem jogosított

diplomáciai képviselő írja alá államnevében. És az esetleges utólagos állami jóváhagyás esetén /ami az eddigi esetekben rendszerint bekövetkezett, pl. az USA romániai nagykövetének jogosulatlan eljárását követően 1908-ban/ a szerződés visszahatóan válik érvényessé. A további elemzés érdekében lássuk először a 8. cikk szövegét:

"Meghatalmazás nélkül véghezvitt cselekmény utólagos megerősítése" cím alatt a következők szerepelnek:

"Annak a személynek a szerződéskötésre vonatkozó cselekménye, aki ebből a célból a 7. cikk alapján nem tekinthető valamely állam meghatalmazott képviselőjének, joghatás nélküli, kivéve, ha azt az illető állam utólag megerősíti."

Tehát az olyan szerződés, amelyet az állam képviselőjére sem nemzetközi jogszabály, sem az állam illetékes szervétől kapott meghatalmazás alapján nem jogosult személy az állam nevében köt, nemzetközi szerződésnek nem minősül, minthogy az egyik szerződő fél akaratnyilvánítása hiányzik - magyarázza Haraszti.³⁷

Nem kell hozzá túl élénk fantázia, hogy bizonyos rokonságot fedezzünk fel a Bécsi Szerződés már ismertetett 46. és 47. cikkével. Ezekben az esetekben a szerződés aláírójának meghatalmazása szűkebb /vagy a szerződéskötési hatáskörre vonatkozó belső jogi rendelkezésből, vagy valamely speciális korlátozásból kifolyólag/ a joghatályos aláíráshoz szükségesnél. A 8. cikk ezekhez /a megtámadhatósági okként elismert/ esetekhez képest minőségi változást jelent. Itt ugyanis egyáltalán nincs meghatalmazás.

Mit lehet tehát ezzel a cikkel dogmatikailag kezdeni? Különböző megoldások lehetségesek:

- a/ semmissé nyilvánítjuk,
- b/ megtámadhatóvá nyilvánítjuk,
- c/ az érvénytelenség egy új fajtát hozzuk létre,
- d/ kivesszük az érvénytelenség köréből.

A Bécsi Szerződés a 4. megoldást választotta, nem egészen alaptalanul.

Haraszti György sokat idézett cikkében három alapvető különbséget lát a semmis /ő fel sem veti a megtámadhatóság lehetőségét/ és a "non existens" /8. cikk/ szerződés között.

a/ Alapvető különbség a semmis és a "non existens" szerződés között, hogy a "non existens" szerződés esetében a szerződés leglényegesebb kelléke, a fél akaratnyilvánítása teljesen hiányzik.

b/ Második eltérés, hogy a látszat-szerződés az "álcápvissalt" fél utólagos jóváhagyásával érvényes nemzetközi szerződéssé válhat, holott a szerződés semmisségének utólagos orvoslását a nemzetközi jog szabályai feltétlenül kizárják.

c/ A szóban forgó aktushoz utólagos jóváhagyás hiányában semmiféle joghatás nem kapcsolódik, holott az egyezmény 69. cikke bizonyos joghatásokat a semmis szerződéshez is fűz.³⁸

Ez a felsorolás kiegészíthető egy negyedik indokkal, miszerint a semmisségre nemcsak az érdekelt felek hivatkozhatnak, a "non existens" állapotra viszont csak az érdekeltek.

Felvetődik a megtámadhatóságtól történő elhatárolás problémája is, amelyre az utolsó érv nem érvényes ugyan, de van egy specifikum, ami különösen a megtámadhatóság-

gal összevetve érdekes, ez pedig a következő: A megtámadható szerződés addig érvényes, amíg meg nem támadják, a "non existens" szerződés akkor válik érvényessé, ha jóváhagyják. Marad tehát a 3. vagy 4. pontban vázolt megoldás. Nekem szimpatikusabb a 3. változat, mert a 8. cikk elég szoros rokonságot mutat a többi érvénytelenségi esetekkel /különösen a 46. és 47. oikkal/ ahhoz, hogy az imént vázolt különbségektől függetlenül az érvénytelenség keretében tárgyaljuk. Ha viszont a már ismertetett különbségekre helyezük a hangsúlyt, megindokolható a 4. megoldás is, úgyhogy ebben a vonatkozásban nem tartom indokoltnak elmarasztalni a Bécsi Szerződés megoldását.

Nem kevésbé érdekes a semmisség és megtámadhatóság fogalma és megkülönböztetése a nemzetközi jogban. Van olyan nézet, mely tagadja az érvénytelenség e két esetének létezését. Így pl. De Luna szerint kötelező nemzetközi bíráskodás hiányában nincs értelme differenciálni a semmisség és megtámadhatóság között. Azaz érvel, hogy a szerződés megtámadhatósága és semmissége közötti különbség abban áll, hogy a semmisséget a bíróság hivatalból veszi figyelembe, ezzel szemben a megtámadható szerződés esetében a bíróság csak a sértett fél kérelmére érvényteleníti a szerződést.³⁹ Ez a különbség viszont nem jut érvényre a kötelező nemzetközi bíráskodás imént említett hiánya miatt. Ez az érvelés azonban, mint erre Haraszti György⁴⁰ is rámutat, nem győz meg a semmisség és megtámadhatóság megkülönböztetésének szükségtelenségéről, csupán esetleg annak korlátozottabb jelentőségére utal. Alátámasztja ezt, hogy a felek ezirányú egyetértése esetén a nemzetközi jogban is adotta bírói fórum igény-

bevételének lehetősége és hogy a belső jogokban sincs feltétlenül szükség bírói eljárásra a szerződés érvénytelenségének érvényesítéséhez. //Ennek alátámasztására idézem a Ptk. 234. § /1/ bekezdést: "A semmis szerződés érvénytelenségére - ha a törvény kivételt nem tesz - bárki határidő nélkül hivatkozhat. A semmisség megállapításához külön eljárásra nincs szükség."//. A De Luna által képviselt álláspont tarthatatlanságát azonban az bizonyítja legpregnansabban, hogy a nemzetközi jogban is létezik a semmisség és a megtámadhatóság között az az alapvető különbség, hogy a semmisségre bármelyik állam hivatkozhat, a megtámadhatóságra viszont csak a hátrányosan érintett állam.

További differencia, hogy a megtámadható szerződést mindaddig, amíg a megtámadás be nem következik, érvényesnek kell tekinteni, szemben a semmis szerződéssel, ami minden körülmények között "ab initio" érvénytelen. Más kérdés, hogy sikeres megtámadás esetén a megtámadott szerződés is "ab initio" érvénytelen.

Haraszti György még egy további különbségre világít rá, miszerint a megtámadható szerződés megtámadhatóságát az ezt előidéző tényeknek a sértett fél tudomására jutását követően bizonyos ésszerűen meghatározott rövidebb időtartam eltelte, és méginkább a szerződés teljesítése elenyészetteti, szemben a semmis szerződéssel, melynek orvoslását a mai nemzetközi jog nem ismeri, és a nemzetközi közrendbe ütköző szerződés az idő múlásával sem válhatik érvényessé.⁴¹

Ha pedig elismerjük a semmisség és megtámadhatóság megkülönböztetések létjogosultságát a nemzetközi

jogban, akkor elkerülhetetlen az állásfoglalás abban a kérdésben, hogy mely érvénytelenségi okok sorolhatók a semmisség körébe és melyek adnak lehetőséget a megtámadásra.

Mint az eddigiekből tudjuk, a bécsi konferencia az állam és képviselője elleni erőszakot és fenyegetést, valamint a *ius cogens* normába ütköző szerződést szankcionálta semmisséggel.

A Bécsi Szerződés megoldása dogmatikailag teljesen megalapozatlan. A megtévesztés és a fenyegetés az általam ismert jogágakban mindenhol ugyanazon megítélés alá esik. Nézetem szerint a nemzetközi jogban sincs különösebb indok arra, hogy másképpen szankcionáljuk az állam képviselője elleni erőszakot, mint a megtévesztést. Ezek nyomán két megoldás kínálkozik.

a/ Vagy semmissé nyilvánítjuk a megtévesztést és a megvesztegetést is, mint olyan rosszhiszemű magatartásokat, amelyek esetében a szerződés létrejöttének körülményei épp úgy elítélhetők, mint a fenyegetésnél és kényszernél /ezen álláspontot számos delegáció képviselte a bécsi konferencián, köztük a magyar is/, és akkor eljutunk oda, hogy bármelyik külállam hivatkozhat olyan szerződések semmisségére, amelyek létrejöttük körülményei ellenére esetleg mindkét fél érdekeinek megfelelnek.

b/ Vagy ki kell iktatni a semmisségi okok közül a kényszer és fenyegetés alkalmazását.

További vita tárgyát képezheti az állam elleni erőszak esete. Ez esetben vitán felül áll, hogy a szerződés létrejöttének körülményei más államok érdekeit is sérthetik /ami persze az előbbi esetekben is

előfordulhat/, de nézetem szerint ez még mindig nem alapozza meg külállamoknak azt a jogát, hogy más szuverén államok szerződéseinek semmisségére hivatkozzanak, ha azok tartalmukat tekintve nem sértik a nemzetközi jog cogens normáit.

Következésképpen véleményem szerint valójában csak a ius cogens norma megsértése vonható a semmisség körébe, mivel ez az az eset, amikor a szerződés a nemzetközi jogközösség minden tagját sérti, ennél fogva, mint Nagy Károly rámutat, a nemzetközi jogközösség egésze tekinthető sértett félnek "és semmisség a jogközösség szankciója a közérdekű nemzetközi jogszabályt hatályon kívül helyezni kívánó államokkal szemben".⁴²

JEGYZETEK

- 1 Brósz-Pólay: Római jog. Tankönyvkiadó Bp. 1974. 391. old.
- 2 Pólay Elemér: A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára. Acta Universitatis Szegediensis Tomus XXIII.
- 3 Brósz-Pólay: i.m. 391. old.
- 4 Brósz-PólayI i.m. 397. old.
- 5 Brósz-Pólay: i.m. 393. old.
- 6 Pólay Elemér: i.m. 62. old.
- 7 Brósz-Pólay: i.m. 396. old.
- 8 Eörsi Gyula: Kötelmi jog. Általános Rész, Egyetemi jegyzet. Tankönyvkiadó Bp. 1979. 94. old.
- 9 U.e. 94. old.
- 10 Állam- és jogtudományi enciklopédia, Akadémiai Kiadó Bp. 1980. 1570. old.
- 11 Weltner Ander - Nagy László: A magyar munkajog. Tankönyvkiadó Bp. 1977. 114. old.
- 12 A Munka Törvénykönyve Kommentárja. Közgazdasági és Jogi Kiadó Bp. 1978. 321. old.
- 13 Weltner Ander: A szocialista munkaszerződés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1965. 426-431. old.
- 14 György Haraszti: Reflections on the Invalidity of Treaties, Questions of international law. Leyden. Bp. 1977. 59. old.
- 15 Búza László - Hajdú Gyula: Nemzetközi jog. Bp. Tankönyvkiadó 1961. 236. old.
- 16 Búza László - Hajdú Gyula: i.m. 237-238. old.

- 17 Manfred Lachs: A többoldalú nemzetközi szerződések. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1962. 78. old.
- 18 Richard D. Kearney and Robert E. Dalton: The Treaty on Treaties. American Journal of International Law. Vol. 64.
- 19 Haraszti György bővebb teret adna a megtámadásnak ebben a körben, Oppenheim, Rousseau, Schursalev és Tunkin pedig kifejezetten az akaratlav talaján állnak. Haraszti Gy.: Reflektions... 74. old.
- 20 Richard D. Kearney and Robert E. Dalton: i.m. 529. old.
- 21 Haraszti György: Az érvénytelenség fogalmának változása a nemzetközi szerződések jogában. Jogtudományi Közöny 1975. 221. old.
- 22 Haraszti György: i.m. 222. old.
- 23 Richard D. Kearney and Robert E. Dalton: i.m. 536.o.
- 24 Haraszti György: A nemzetközi szerződések jogának főbb fejlődési tendenciái. Jogtudományi Közöny 1969. 631. old.
- 25 Géza Herczegh: General principles of law and the international legal order. Akadémiai Kiadó Bp. 1969. 77. old.
- 26 Bekerné Szegő Hanna: Az új államok és a nemzetközi jog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1971. 152.o.
- 27 Nézetem szerint jól tükrözi a fennálló helyzetet Haraszti György azon véleménye, mi szerint: "... a mai demokratikus nemzetközi jogban, amely többek között kialakította az erőszak tilalmát és a nemzetközi büncselekmények kategóriáját jelentősen kiszélesítette, aligha lehet jogosan vitatni a ius cogens kategória indokoltóságát ..." Haraszti György: A nemzetközi szerződés megszűnése. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1973. 228-229. old.
- 28 Richard D. Kearney and Robert E. Dalton: i.m. 537.o.
- 29 Haraszti György: Az érvénytelenség fogalmának változása... 221. old.

- 30 Haraszti György: Az érvénytelenség fogalmának változása... 220. old.
- 31 Haraszti György: i.m. 220. old.
- 32 "Abban az esetben azonban, ha bármelyik fél kifogást emel, a felek az Egyesült Nemzetek Alapekmányának 33. cikkében említett eszköz útján keresik a megoldást." /Bécsi Szerződés 65. cikk, 3.bek./ ENSZ Alapekmány 33. cikk. 1.bek.: "Minden olyan viszály esetében, amelynek elhúzódása a nemzetközi béke és biztonság fenntartásának veszélyeztetésére vezethet, a felek mindenekelőtt közvetlen tárgyalás, kivizsgálás, közvetítés, békéltetés, választott bírósági vagy bírósági eljárás, regionális szervek vagy megállapodások igénybevétele vagy általuk választott egyéb békés eszközök útján tartoznak megoldást keresni."
- 33 Haraszti György: Az érvénytelenség fogalmának változása... 224. old.
- 34 P. Guggenheim: Traité de Droit International Public. Genf. Tome I. 184. old.
- 35 D. Anzilotti: C.P.J.I. Série A/B. No. 53., 95. old.
- 36 H. Kelsen: Allgemeine Staatslehre. 1925. 227. old.
- 37 Haraszti György: Az érvénytelenség fogalmának változása... 217. old.
- 38 Haraszti György: Az érvénytelenség fogalmának változása ... 217. old.
- 39 U.o. 215. old.
- 40 U.o. 215. old.
- 41 U.o. 216. old.
- 42 Nagy Károly: Néhány megjegyzés a szankció jellemzőiről a nemzetközi jogban. Emlékkönyv Dr. Martenyi János egyetemi tanár oktatói működésének 40. és születésének 70. évfordulójára. Acta Universitatis Szegediensis. Tomus XXVIII. Fasc. 1-20. Szeged 1980.